

MIMERS SMÅSKRIFTER

Mimers småskrifter

Mellan rörelse och universitet
– folkbildning enligt socialdemokraten
Oscar Olsson och liberalen Carl
Cederblad

Lars Arvidson

Mimer
Nationellt program för folkbildningsforskning
ISBN 91-7373-799-2

MIMERS SMÅSKRIFTER

MELLAN RÖRELSE OCH UNIVERSITET

Lars Arvidson

© 2004, Mimer och författaren

Omslag: Stefan Petersson

ISBN 91-7373-799-2

Tidigare utgivna skrifter av Mimer:

Småskrifter

Lars Arvidson

Cirklar i rörelse

Antologier

Bosse Bergstedt och Staffan Larsson (red.)

Om folkbildningens innebörder

- nio försök att fånga en företeelse

Eva Öhrström (red.)

Musiken, folket och bildningen

- glimtar ur folkbildningens historia

Karin Nordberg och Kerstin Rydbeck (red.)

Folkbildning och genus

- det glömda perspektivet

Mimer
Institutionen för beteendevetenskap
Linköpings universitet
Tel: 013-28 21 17
<http://www.liu.se/mimer>

Distribution:
Skapande Vetande
Linköpings universitet
581 83 Linköping
Tel: 013-28 20 94
<http://www.liu.se/iuv/skapande>

Förord

Mimer, det nationella programmet för folkbildningsforskning har sedan starten 1990 arbetat för att stärka svensk forskning om folkbildning. Idag finns ett omfattande nätverk som består av både forskare och folkbildare.

Ett viktigt led i Mimers arbete är utgivningen av egna skrifter. Idag finns en antologiserie och en småskriftserie. Syftet med antologierna är att väcka intresse för forskning inom angelägna teman, för att dels inspirera fler forskare att ta sig an området, dels stimulera en fördjupad och breddad diskussion bland folkbildare. Mimers småskrifter är förankrade i forskning men har ett mer renodlat populärvetenskapligt syfte. Båda serierna ges ut av Mimer i samarbete med Skapande Vetande.

Den första av Mimers småskrifter *Cirklar i rörelse* författades av Lars Arvidson. Vi är glada för att nu kunna presentera en andra småskrift skriven av honom.

I den nya skriften låter Lars Arvidson läsarna möta både Carl Cederblad och Oscar Olsson, födda under slutet av 1800-talet och verksamma till mitten av 1900-talet. Han låter dessutom dessa framträdande folkbildare "möta varandra" i en intressant jämförande analys av deras idéer och tankar insatta i sitt samhälleliga sammanhang. Vår förhoppning är att skriften ska bidra till förståelsen av hur den fria och frivilliga folkbildningens samhällsroll har vuxit fram. Författarens syfte är att påminna om att uppfattningarna inte alltid varit så enhetliga som vi ibland föreställer oss. Socialliberalen Carl Cederblad med universitetet som utgångspunkt och socialdemokraten Oscar Olsson med folkrörelsen i centrum väcker frågor om folkbildningens roll som har stor aktualitet även i dagens debatt.

Ann-Marie Laqinder

Lektor och samordnare för Mimer

Författarens förord

Trots att två framträdande gestalter står i centrum i denna skrift är inte avsikten att teckna personporträtt eller resa äreminnen. I stället är det ett försök att "hänga upp" en diskussion om folkbildning på två aktörer. Motiveringen för att behandla just Oscar Olssons och Carl Cederblads idéer är att de står för två olika linjer i svensk fri och frivillig folkbildning. Folk rörelsen respektive universitetet var utgångspunkten för deras tänkande och praktiska insatser. Enligt min uppfattning hade deras insatser betydelse inte bara för samtiden utan också för eftervärlden. Båda var flitiga publicister, gav ut böcker, skrev artiklar och verkade som redaktörer. Det finns därför goda möjligheter att i tryckt form ta del av deras tankar. I bilaga 1 och 2 finns en närmare presentation av personlig bakgrund och publicistisk verksamhet.

Nyss har studiecirkelns 100-årsjubileum firats genom olika arrangemang. Nostalgin lurar om hörnet. Därför behöver vi påminnas om att uppfattningarna inte alltid varit så enhetliga som vi kanske föreställer oss. Debattens vågor har gått höga, olika meningar har brutits mot varandra – kanske i högre grad och mera grundläggande än i vår egen tid.

Innehållet bygger på mina böcker *Folkbildning och självuppföstran*, Tidens förlag, 1991 och *Vett och vetande, hut och hållning*, Carlsson Bokförlag, 2002.

Min kollega i folkbildningsforskningen, fil. dr Per Hartman har som vanligt läst manus och gett värdefulla synpunkter.

Linköping våren 2003

Lars Arvidson

Innehåll

Introduktion	11
Tidsmässig bakgrund	12
Demokratisering	13
Riksdag och regering	14
Folkrörelser	15
Arbetsmarknad och socialpolitik	16
Individerna och framstegstanken	17
Folkbildning och kultur	20
Samhälls- och människosyn	22
Oscar Olssons reformistiska samhällssyn	22
Carl Cederblads liberala samhällssyn	24
Relationen mellan folkrörelse och folkbildning	25
Oscar Olsson	26
Carl Cederblad	28
Rörelsen i allmänhetens tjänst?	29
Bildningssyn	32
"Für folket och genom folket"	32
"Vett och vetande, hut och hållning"	33
Progressivism	35
Folkelig elit	36
Relationen till universitet och vetenskap	38
Folkuniversitetstanken	38
Forskning	40
Verksamhetsfält	41
Avslutning	43
Bilaga 1: Oscar Olsson	45
Personlig bakgrund	45
Publicistisk verksamhet	46
Bilaga 2: Carl Cederblad	49
Personlig bakgrund	49
Publicistisk verksamhet	50

Noter	53
Litteratur	55

Introduktion

”Bildning” och ”folkbildning” är svårfångade begrepp, vars aktualitet växlar i utbildnings- och kulturdebatt. ”Danning”, ”folkeoplysning” och ”folkelig oplysning” är nordiska motsvarigheter. När vi översätter till engelska använder vi ”adult education”, eventuellt ”liberal adult education”.

I Sverige passerar flera färgstarka debattörer, idégivare och praktiska utövare inom den folkligt orienterade bildningen revy. Ellen Key är en frontalfigur, vars tänkande många senare aktörer tagit fasta på. Detsamma kan sägas om Lundaprofessorn Hans Larsson. Johan Sandler grundade Høla folkhögskola och efterträdde sonen Rickard Sandler som ABF:s ledare i slutet av sin verksamhetsperiod. Gunnar Hirdman grundade Arosgården i Västerås, innan han blev studierektor i ABF med vida kontakter och betonade friheten som bildningsarbetets viktigaste förutsättning. Justus Elgeskog var en betydande folkhögskoleman och folkbildare inom nykterhetsrörelsen och författare till *Folkrörelsernas Studiehandbok* vid mitten av 1940-talet. I samma rörelse hörde den friske debattören Jalmar Furuskog hemma. Folkbildningsförbundets ordförande Knut Kjellberg bör inte förglömmas.

Avsikten med denna skrift är att aktualisera bildningsdebatten genom exempel från två framträdande gestalter med olika utgångspunkter för tänkande och praktiska insatser: folkrörelse respektive universitet. Oscar Olsson och Carl Cederblad var samtida och levde mellan 1877 och 1950, respektive 1886 och 1954. Båda var aktiva politiker, den förre socialdemokrat, den andre socialliberal. Båda var lärare och gjorde även i andra egenskaper insatser inom skola och utbildning.

Som debattörer bidrog Olsson och Cederblad till att bildningsfrågorna fick en framskjuten plats på dagordningen. Men de var också organisatörer av folkbildningsverksamhet. Oscar Olsson gjorde sig känd som idégivare till studiecirkeln men administrerade dessutom en växande bildningsverksamhet inom IOGT. Carl Cederblad var en högt uppskattad föreläsare som gjorde föreläsningen till en konst men organiserade även föreläsningsverksamhet på region- och lokalplanet. Omvittnade är hans praktiska insatser för denna verksamhet i Västerbotten.

Särskilt Oscar Olsson verkade politiskt för reformer inom skola, lärarutbildning och fri och frivillig folkbildning. Hans insatser som utredningsexpert får anses ha betydelse för eftervärlden. Carl Cederblads forskningsresultat togs tillvara vid utformningen av statsbidrag till studieförbunden på 1940-talet. De grundläggande principerna för detta har haft giltighet fram till vår tid.

Halvseklet som gått, sedan Oscar Olssons och Carl Cederblads verksamhet avslutades, har inneburit en högst väsentlig expansion på studieförbundens område. Föreläsningverksamheten har kämpat i motvind, bland annat på grund av konkurrens från televisionen. Komvux har tillkommit och vuxnas studiemöjligheter i övrigt har förstärkts kraftigt. Universiteten har öppnats för vuxna med erfarenhet från arbetslivet. Allt detta har medverkat till att studiecirkeln karaktär har förändrats betydligt i jämförelse med ursprungets kamratgrupp och samkvämsstämning. I början av 2000-talet kan man dock se tecken på att intresset för föreläsningar i aktuella ämnen har ökat. Förhoppningsvis kan återblicken på dessa två framträdande gestalters idéer och verksamhet hjälpa oss att förstå hur den fria och frivilliga folkbildningens samhällsroll har vuxit fram. Därmed kan den också kasta ljus över viktiga sidor av relationen mellan skola, utbildning och fri och frivillig folkbildning idag.

Oscar Olssons och Carl Cederblads personliga bakgrund framgår av bilagor. Stor betydelse har givetvis den bakgrund som utgörs av händelser i Sverige och världen under deras verksamhetstid.

Tidsmässig bakgrund

Författaren P.C. Jersild har varnat för vad han kallat efterförståelse, det vill säga en tendens att tolka gångna tiders händelser och ställningstaganden utifrån vår egen tids bedömningar och uppfattningar. I en krönika i *Dagens Nyheter* hävdade han, att det finns en risk för tidsblindhet:

Tidsblind är den som är fångad i sin samtid och saknar perspektiv på nuet. Men tidsblindheten drabbar inte bara nuet utan också historien. Den tidsblinde förhåller sig som en efterklok besserwisser till det som varit. Han tillämpar nuets regler på tidigare epoker och finner våra föregångare moraliskt förkastliga. Hur kunde ansvarsfulla människor införa 30-talets steriliseringslagar? Hur kunde så många

annars hyggliga svenskar gå med i kommunistiska partier? Tidsblindhet innebär att bedöma historien med facit i hand, Ty – frågar den tidsblinde – varför ska dåtiden bedömas efter andra moraliska regler än nutiden? Onda handlingar måste väl vara onda oberoende av när de äger rum, liksom riktiga handlingar måste vara riktiga oberoende av tiden?

Oscar Olsson och Carl Cederblad levde under samma tidsepok och delade upplevelsen av de nationella och internationella förändringar som ägde rum. Några antydningar kan förhoppningsvis underlätta förståelsen av deras idéer, debattinlägg och praktiska insatser.

Sveriges befolkning passerade vid sekelskiftet 5-miljonersgränsen trots utvandring till Amerika av cirka 1 miljon svenskar i arbetsför ålder. En växande andel av befolkningen sökte sig till industrierna i städer och tätorter. År 1900 var 28 procent av befolkningen anställda i industri och handel mot 9 procent 1850. 1950 nådde Sveriges befolkning för första gången upp till 7 miljoner invånare, vilket innebar en fördubbling från 1850. Under samma period hade medellivslängden stigit från 50 till 75 år. Mer än hälften av landets invånare bodde i städer.

Oscar Olsson och Carl Cederblad upplevde två världskrig – om än på avstånd. Trots att Sverige förklarade sig neutralt fick världskriegen 1914–1918 och 1939–1945 djupa nationella verkningar med inrikespolitisk borgfred¹ och samlingsregeringar. En annan följdverkan var ransonering av ett flertal varor – till och med potatisen ransonerades mot slutet av första världskriget. Ytterligare en påfrestning vid denna tid var ”spanska sjukan” – en svårartad influensa – som bröt ut 1918 och skördade många offer. Andra världskriget aktualiserade på nytt demokratifrågan, inte minst i folkbildningskretsar. Särskilt Carl Cederblad påminde ofta om krigens negativa verkningar på tankar och sinnen. Fostran till demokrati betonades som en viktig uppgift för skolan av flera statliga utredningar under 1940-talet.

Demokratisering

Rösträtten fick sin nuvarande utformning under Oscar Olssons och Carl Cederblads verksamhetstid. Vid förra sekelskiftet hade endast 8 procent av befolkningen rösträtt. Bl.a. den allmänna värnplikten, som inrättades 1901, medförde krav på allmän rösträtt enligt principen

”ett gevär, en röst”. Genom en ny lag som slutligen godkändes 1909 fick alla män över 24 år rösträtt till riksdagens andra kammare. Valmanskåren utgjorde nu 19 procent av befolkningen. Proportionella val till riksdagens båda kamrar infördes. Samtidigt beslutades att ingen fick ha mer än 40 röster vid kommunalval. Genom en ny författningsreform som blev klar 1921 avskaffades denna ”fyrtiogradiga skala”. Vi fick därmed lika kommunal rösträtt samtidigt som rösträtten utvidgades till att omfatta även kvinnor. Nu hade 54 procent av befolkningen denna medborgerliga rättighet. 1941 sänktes rösträttsåldern till 21 år.

Den demokratiska utvecklingen avspeglar sig också i bildandet av nya politiska partier. Oscar Olssons parti, Sveriges Socialdemokratiska Arbetareparti bildades 1889. Carl Cederblads politiska hemvist var liberalismen. 1900 bildades Liberala samlingspartiet med rösträttsfrågan främst på programmet, 1902 Frisinnade landsföreningen, 1924 Frisinnade folkpartiet och 1934 Folkpartiet, som Carl Cederblad anslöt sig till.

Riksdag och regering

Socialdemokraten Hjalmar Branting stod i ledningen för tre olika regeringar under 1920-talets första hälft. Andrakammarvalet 1921 blev en framgång för socialdemokraterna och Branting bildade då sin andra ministär, vilken avgick två år senare på frågan om arbetslöshetshjälp. Efter en ny valframgång 1924 bildade han sin tredje regering men avgick redan i början av 1925 på grund av sjukdom och efterträddes av dåvarande handelsministern Rickard Sandler. Denne var för övrigt Oscar Olssons medredaktör i tidskriften *Bokstugan*, som de båda startat 1917. 1925 blev Ernst Wigforss finansminister. Sändlers ministär avgick 1926 och efterträddes av en regering under Det frisinnade folkpartiets ledare C.G. Ekman.

Andrakammarvalet 1928 blev en framgång för högerpartiet, varefter följde socialdemokratiska valframgångar 1932 och 1936. Per Albin Hansson, Arbetarrörelsens förste studieledare, inträdde nu som regeringsbildare och därmed tog ”folkhemspolitiken” sin början. Han samverkade 1933 genom den bekanta ”kohandeln” med Bondeförbundet för att häva den svåra ekonomiska krisen och arbetslöshe-

ten i början av 1930-talet. Sedan Per Albin Hansson hade avgått 1935 innehades regeringsansvaret en kort tid – ”semesterregeringen” – av Bondeförbundet under Axel Pehrsson-Bramstorp. Efter valet 1936 ingick bondeförbundare tillsammans med socialdemokrater i regeringen. Även andrakammarvalet 1940 innebar framgångar för det socialdemokratiska partiet. Sedan samlingsregeringen upplöstes 1945 bildade Per Albin Hansson en socialdemokratisk regering. Han efterträddes som statminister av Tage Erlander vid sin död 1946. Året därpå blev nationalekonomen Karin Kock Sveriges första kvinnliga regeringsmedlem, till en början som konsultativt statsråd och därefter som hushållningsminister. I andrakammarvalet 1948 gick Folkpartiet kraftigt framåt.

Folkrörelser

Enligt historikern Bo Stråth var 1880- och 1890-talen de första stora tillväxtperioderna för arbetarrörelsen, frikyrkorörelsen och nykterhetsrörelsen. 1920 hade dessa 830 000 medlemmar, lika fördelade på de tre rörelserna. Medlemskapet var delvis överlappande, men om barn och ungdomar räknades med, tillhörde nästan en tredjedel av befolkningen en eller flera folkrörelser, vilket kan ses som en mobilisering av ovanligt stora mått. Folkrörelserna arbetade politiskt för sina mål, vilket tog sig uttryck i representationen i beslutande församlingar. 1911 var nästan 25 procent av riksdagsledamöterna frikyrkomedlemmar, 64 procent tillhörde en nykterhetsloge.

Historikern Klas Åmark framhåller, att det grundläggande problemet för arbetarrörelsen under lång tid var dess svaghet och brist på politiskt inflytande. Men från 1895 hade den en snabb tillväxt, efter 1910 inflytande i rikspolitiken och från 1920 avgörande betydelse på alla politiska nivåer.

Man kan som Sven Lundkvist, historiker och riksarkivarie, beskriva innebörden av folkrörelsernas framträdande som en förändring från vertikal lojalitet till horisontell solidaritet. Utgångspunkten är ett samhälle med vertikal lojalitet: far - son, husbonde - anställd och det nya är ett samhälle med horisontell solidaritet, förverkligad i församlingen, logen och fackföreningen. Konkret innebär rörelsernas förändringsroll att man bryter ner det gamla samhället, anpassar sig till

och bygger upp ett nytt samhälle. Genom politiskt arbete kommer rörelsernas medlemmar in i beslutsprocessen och tar därmed ansvar för den nya situation, de medverkat till, samt deltar i fortsatt samhällsupbyggnad och förändring.

Folkrörelsernas eget bildningsarbete och övriga verksamhet utgör en möjlighet för medlemmarna att skaffa sig kunskaper och färdigheter som är grundläggande i ett demokratiskt samhälle – ett "organisationskapital". Den amerikanske forskaren H. Erickson ger ett exempel på hur detta yttrar sig i sin undersökning av svenska politikernas utbildningsbakgrund 1961. Han finner, att 66 procent av riksdagsledamöterna endast har individuella studier eller folkbildning som grund för sin politiska verksamhet. 6 procent av ledamöterna har juridisk examen. I USA:s kongress hade vid samma tid hälften av ledamöterna sådan utbildning. Av de 15 svenska ministerrarna vid denna tidpunkt har 7 folkbildning eller självstudier som utbildningsbakgrund. Erickson finner dessa tendenser ännu starkare i kommunfullmäktige i de tre kommuner – Stockholm, Nacka och Katrineholm – som undersöks.

Arbetsmarknad och socialpolitik

Även på det fackliga området innebar första hälften av 1900-talet stora förändringar. Landsorganisationen (LO) hade bildats 1898. Genom "Åkarslagen" året därpå hade det blivit straffbart att försöka förmå någon att lägga ned arbetet och strejka. Bland reformer på arbetslivets område märks antagandet av lagen om 8 timmars arbetsdag 1919, en förändring som ofta kom att åberopas som ett skäl till folkbildningsinsatser under den ökade fritiden. Arbetsdomstolen började sin verksamhet 1929 och en plan för bekämpandet av arbetslöshet, antogs av riksdagen 1934.

Landet var dock ingalunda befriat från oroligheter på arbetsmarknaden. 1909 genomfördes en storstrejk mot lönesänkning med deltagande av 300 000 arbetare. Lönesänkning var anledning även till oroligheterna i Ådalen våren 1931, då fem personer dödades av utkommanderad militär. Nästa remarkabla händelse av detta slag inträffade 1945, då 125 000 metallarbetare gick ut i den största strejken sedan 1909.

I syfte att skapa fred på arbetsmarknaden slöts 1938 det så kallade Saltsjöbadsavtalet mellan Svenska arbetsgivareföreningen (SAF) och LO. Detta avtal kom senare att betraktas som "den historiska kompromissen", vilken gjorde arbetarrörelsen "i minskande utsträckning till en folkrörelse för att i grunden omskapa samhället och i ökande grad en organisation för att effektivt förvalta blandekonomin". Den ideologiska kampen flyttades nu från arbetsplatserna till den politiska arenan. Arbetarrörelsens fackliga gren värnade i förhandlingar med arbetsgivarna om arbetsfreden, medan den politiska grenen arbetade för en rättvis fördelning av vinsterna från en växande industriproduktion.

Med tanke på Oscar Olssons nykterhetspolitiska engagemang bör noteras att ett förslag om rusdrycksförbud förkastades i en folkröstning 1922. En annan händelse på det socialpolitiska området var att Socialstyrelsen inrättades 1913. En folkpensionslag antogs samma år av riksdagen. Ny lag om allmän folkpensionering trädde i kraft 1948, något som varken Oscar Olsson eller Carl Cederblad hann dra särskilt stor nytta av.²

Individerna och framstegstanken

En uppfattning som låg i tiden under en period var att individerna inte bara måste förändras utan *förbättras*, nå ett högre stadium, om samhället skulle kunna nå framsteg. Etnologerna Jonas Frykman och Orvar Löfgren belyser i antologin *Modärna tider* hur det utvecklingsoptimistiska tänkande som rådde, var nära förknippat med ras- eller arvshygienen. Den moderna ärftlighetsläran hade nämligen visat, att de olika anlag vi föds med inte kan omskapas men däremot aktiveras genom uppfostran i vid mening.

Enligt Frykman och Löfgren var de arvsbiologiska tankarna ständigt närvarande i tidens intellektuella klimat. Däremot hade den racistiska ideologin endast få öppna sympatisörer, vilket bland annat kan förklaras av att Sverige vid denna tid var starkt centralistiskt och genomsyrat av hustavlans ordningsamhet med husfaderns materiella och andliga ansvar som något centralt. En rasideologi hade svårt att vinna anslutning, hävdar de och skriver ...

I det rationella, moderna samhället måste också befolkningen skötas förståndigt, sades det. ... Arvsbiologin och dess tillämpning, arvshygienen, anvisade redan de vägar som skulle kunna brukas för att man på genetisk väg skulle garantera att framtidens människor var duktiga, starka och friska.

Tankarna på arvshygien kan förklaras utifrån tidens samhällsförhållanden, men de hade också en vetenskaplig bakgrund. Under 1900-talets första decennier fanns ett stort intresse för eugenik, oftast under beteckningen ras- eller arvshygien. Detta intresse låg bakom inrättandet av Statens institut för rasbiologi i Uppsala 1921 under ledning av Herman Lundborg. Beslutet hade bred uppslutning i riksdagen. På eugeniska överväganden grundades likaså besluten om den internationellt sett stränga steriliseringslagstiftningen 1934 och 1941.

Genom eugeniken, med ursprung i 1880-talets England, ansåg man sig både kunna återställa det förment naturliga urval som samhällsutvecklingen hade satt ur spel och höja kvaliteten på framtida generationer. Alva och Gunnar Myrdal refererade till eugeniken i sin 1934 utgivna bok *Kris i befolkningsfrågan*, som tryckts i flera upplagor. Boken var en plädering för ökat barnafödande mot bakgrund av en befarad arbetskraftsbrist. Den rasbiologiska forskningen hade enligt deras mening ännu inte nått tillförlitliga resultat att bygga åtgärder på. De värjde sig mot tanken att genom sterilisering hindra individer med oönskade egenskaper att fortplanta sig men kunde tänka sig ...

En positiv eugenik å andra sidan, som alltså har till syfte att främja fortplantning eller åtminstone borttaga de onödiga hindren för fortplantning av individer med särskilt önskliga arvsegenskaper, står också såsom en framtidsdröm, ehuru på rasbiologiens nuvarande ståndpunkt praktiska åtgärder i detta syfte knappast ännu kunna på ett mera rationellt sätt och i större utsträckning handhas. ... I denna fråga om de *individuella* olikheterna och deras natur att vara ärftliga eller icke har den arvsbiologiska forskningen redan lämnat intressanta och praktiskt betydelsefulla bidrag, och man har skäl att vänta mera i fortsättningen.

Det fanns enligt de båda författarna betydelsefulla ärftliga skillnader mellan individer men de avfärdade bestämt uppfattningar att arvsanlagen fördelade sig klassmässigt. Att begåvningarna kanske togs bättre tillvara i överklassen var en helt annan sak. Det var ett socialpedagogiskt problem, inte ett rashygieniskt. Miljöns betydelse fick inte underskattas. Överklassens genomsnitt var inte rasbiologiskt överlägset. "De ras- och klassbiologiska befolkningsdoktrinerna äro

sålades ävenledes på väg att bli sönderskjutna av den moderna kritiska forskningen”, skriver makarna Myrdal och fortsätter:

Från rasbiologisk synpunkt framstå de olika folkgrupperna – tills skäl givits för ett motsatt antagande – såsom ett likvärdigt arvsmaterial. Inskränkning eller eventuellt i framtiden utvidgning av fortplantningsmöjligheterna i rashygieniskt syfte måste ta sikte på de enstaka individerna och deras egenskaper. Ingen socialgrupp äger den enhetlighet, den biologiska över- eller undervärdighet, som man ibland i sitt folkförbättringsnet velat antaga.

I sin tillit till den kritiska forskningens folkuppfostrande betydelse efterlyste Myrdals en kritisk, allsidigt orienterad social forskning om dessa svåra sociala kvalitetsproblem. De satte sitt hopp till den framväxande amerikanska sociologin och socialpsykologin. Till nazismens förhistoria i Tyskland hörde, att landet under lång tid saknat en kritisk socialvetenskaplig forskning på internationell standard:

I sista hand kunna de biologiska ras- och klassdoktrinerna och med dem ras- och klassfanatismen blott övervinnas genom kritisk social forskning.

Enligt *Nationalencyklopedin* har begreppet eugenik i vår tid kommit att beteckna allmänna avgöranden om människoliv, baserade på ärftliga egenskaper som t.ex. i samband med fosterdiagnos. Sådana beslut innefattar dock inga explicita överväganden om människoartens framtid: ”I takt med genteknikens utveckling, vilken snart möjliggör riktade detaljförändringar i människans arvs massa, kommer det samhällseliga intresset för eugeniska frågeställningar säkert att öka.”

I motsats till nu var frågan inte kontroversiell på 1920- och 1930-talen. Rashygien och folkbildning ansågs då komplettera varandra. I Oscar Olssons och Rickard Sändlers tidskrift *Bokstugan* fanns recensioner av böcker om ärftlighet och rashygien, utgivna på ansedda bokförlag. Även Carl Cederblad tog intryck av denna diskussion. När han med tiden kom fram till, att rashygieniska åtgärder inte var någon lösning, fick följaktligen bildningsarbetet ännu större betydelse. I likhet med Grundtvig ansåg han, att bildningsbehovet inte är medvetet utan måste väckas hos individerna.³

Folkbildning och kultur

För den 6-åriga folkskolan gällde 1919 års undervisningsplan tills riksdagen 1927 fattade beslut om 4-årig folkskola som bottenskola, det vill säga en skola som var gemensam för alla barn till skillnad från det rådande parallellskolesystemet med folkskola respektive läroverk för elever i samma ålder. 1936 beslutade riksdagen att under en 12-årsperiod införa 7-årig skolplikt. I november 1940 tillsattes Skolutredningen som en expertkommitté med Högerpartiets ecklesiastikminister Gösta Bagge som ordförande. Utredningen avlämnade sitt betänkande i slutet av 1945 och efterträddes i januari året därpå av den politiskt tillsatta Skolkommissionen, där Oscar Olsson var engagerad som expert. Ordförande var först Tage Erlander och, sedan han blivit regeringschef, efterträdaren som ecklesiastikminister, Josef Weijne. Ett par årtionden tidigare hade han varit Oscar Olssons lärarstudent i Linköping. Kommissionen avlämnade sitt betänkande 1948 och riksdagen godkände 1950 ett principförslag om enhets-skolan, vår nuvarande 9-åriga grundskola. Parallellskolesystemet avskaffades definitivt i och med grundskolans tillkomst 1962.

En ny författning 1912 reglerade det statliga stödet till populärvetenskapliga föreläsningar. Genom riksdagsbeslut samma år om stöd till studiecirkelbibliotek fick studiecirkel statsbidrag till bokinköp. Kravet var dock att biblioteket skulle tillhöra ett riksförbund med minst 20 000 medlemmar och med sammanlagda bokinköp på minst 6 000 kronor per år. Bidraget utgick i form av böcker från en särskilt upprättad lista.

En gemensam riksdagsmotion från Oscar Olsson och Per Edvin Sköld resulterade i 1920 års Folkbildningskommitté med Oscar Olsson som sekreterare. Ecklesiastikminister vid denna tid var Olof Olsson, en av hans kamrater i "studiecirkel nummer 1" i Lund, där tanken på en motion om bildningsarbetet till IOGT:s storlogemöte 1902 fötts. Kommittén skulle utreda på vilket sätt det fria och frivilliga folkbildningsarbetet borde förändras för att bättre kunna fylla sin uppgift och hur statsmakterna bäst skulle främja verksamheten. Som ett led i sekreteraruppgiften gjorde Oscar Olsson en studieresa till England. Av nationalekonomiska skäl blev resultatet av utredningens förslag magert.

1940 års skolutredning framhöll skolans uppgift att förbereda och stimulera deltagande i det fria och frivilliga bildningsarbetet. Inför riksdagens beslut i enhetsskolefrågan 1950 framhöll Josef Weijne: "En direkt kontakt mellan skolan och folkbildningsverksamheten, det är väsentligt och nödvändigt."

Hos 1944 års folkbildningsutredning fanns en motsvarande tendens att sätta in folkbildningen i det totala utbildningssammanhanget. "Så länge skolväsendet i vårt land inte nått sin fulla utveckling kommer en betydande del av det bildningsarbete, som måste fattas som skolans uppgift att ligga inom det frivilliga bildningsarbetets rāmärken." Utredningen hävdade, att den tidigare starka inriktningen på folkrörelsernas medlemmar medfört en social skiktning i folkbildningen. Som stöd för sina argument hänvisade utredningen bl.a. till Carl Cederblads undersökningar om värnpliktiga mäns skolkunskaper och framhöll, att det måste ses som ett legitimt mål för den fria och frivilliga folkbildningen att fylla luckorna i den elementära bildningen. I sina direktiv till utredningen påpekade regeringen betydelsen av "nöjeskulturens höjande" bland ungdomen. Utredningen skulle ge förslag på insatser för att göra "kulturens förmåner tillgängliga för alla medborgare".

Med utredningens förslag som grund fattade riksdagen 1947 beslut om nya bidrag till den fria och frivilliga folkbildningen, vars huvuduppgift skulle vara att ge personlighetsbildning, medborgerlig bildning, elementär bildning och fackbildning. En skarp gräns drogs mellan den senare och yrkesutbildning, vilken sågs som statens uppgift. Ett särskilt bidrag utgick till ungdomscirklar – ett uttryck för att ungdomar i åldern 14–18 år sågs som en viktig målgrupp. För att upprätthålla kontakten mellan universiteten och folkbildningen gavs stöd till universitetscirklar. I linje med utredningens uppfattning att folkbildningen borde bli mera allmän beslutade riksdagen att politiska och religiösa frågor fick studeras endast under iakttagande av objektivitet.

En viktig principiell förändring var att statsbidraget nu utgick direkt till studiecirkelarna och inte som tidigare till cirkelbibliotek. Statsbidraget skulle täcka en viss del av cirkelns kostnader för lärar- och ledararvode samt för studieplaner och grundböcker. Dessutom utgick bidrag till organisations- och administrationskostnader till riksförbund för studiecirkelverksamhet med minst 10 000 medlem-

mar och minst 2 000 kronor per år i kostnader för denna verksamhet. Skolöverstyrelsens nyinrättade folkbildningsrotel blev tillsynsmyndighet.

De grundläggande principer för bidragsgivningen som slogs fast genom riksdagsbeslutet 1947 kom att bestå till 1970-talets slut. 1944 års folkbildningsutredning behandlade även stödet till estetiskt folkbildningsarbete. Betänkandet avlämnades inte förrän 1948, då riksdagen alltså redan fattat sitt beslut. Det ledde inte heller senare fram till regeringsförslag.

En viktig händelse med anknytning till den fria och frivilliga folkbildningen var att AB Radiotjänst startade regelbundna sändningar 1925. Vid radioverksamhetens tillkomst spelar folkrörelserna en stor roll och radion var från början ett viktigt medium för den fria och frivilliga folkbildningen. Förhållandet kan illustreras med att rektorn på Brunnsviks folkhögskola, Yngve Hugo, utsågs till föredragschef och så småningom till radiochef. Att ljudfilmen hade svensk premiär 1929 och att den stora Stockholmsutställningen anordnades 1930 kan ses som andra inslag i den kulturella väven. Den första offentliga televisionssändningen i Sverige – en skildring av nobelfesten – ägde rum 1950.⁴

Samhälls- och människosyn

Helt naturligt påverkades Oscar Olsson och Carl Cederblad av de strömningar som gick fram i tiden. Med tanke på deras breda engagemang faller det sig naturligt att ta en utgångspunkt i samhällssynen. I denna ingår som en integrerad del synen på folkrörelser och folkbildning.

Oscar Olssons reformistiska samhällssyn

Oscar Olsson avvisar klasskamp i den traditionella meningen av kamp klass mot klass. Han låter i stället begreppet stå för en kamp mot all klassindelning i samhället. Den linje han företräder är således inte den revolutionära utan den reformistiska. Samhället skall stegvis omformas och göras mera jämlikt och demokratiskt. Han tänker sig

att en "kulturstämning" genom ett nät av studiecirkel skall sprida sig och på fredlig väg erövra nationen.

Historikern Bill Sund pekar i en artikel i *Historisk tidskrift* 1989 på det fruktbara i att analysera den svenska socialdemokratins utifrån den italienske samhällsdebattören Antonio Gramscis begrepp och teorifragment. Gramsci har kallats "överbyggnadens teoretiker" p.g.a. sin betoning av att de kulturella krafterna påverkar de materiella och inte endast påverkas av dessa. Hans centrala begrepp hegemoni står för en fredlig samhällsförändring av det slag Oscar Olsson ville förverkliga. "Hegemoni" kan översättas med det "alltgenom dominerande och styrande tänkandet". En huvudpunkt är att den kulturella hegemonin måste erövrats före den politiska hegemonin. Dominans i samhället föregår makt i staten. Det är således viktigt att hålla isär begreppen stat och samhälle. Staten är den lagstiftande och dömande makten. Samhället är individer och grupper och platsen för folkliga rörelser och opinioner. I likhet med Gramsci anser Oscar Olsson, att medborgarbildning kan ske endast bland vuxna – inte i skolåldrarna.

En följd av denna samhällssyn är, att demokrati, folkrörelser och folkbildning utgör en självklar helhet. I sin omfattande genomgång av folkbildningens motsvarigheter i England citerar Oscar Olsson den amerikanske presidenten Abraham Lincolns valspråk om "en folkstyrelse för folket och genom folket". Detta omformades till en devis på flera av hans böcker: "*för folket och genom folket*".

Oscar Olsson har påpekat att innehållet i president Lincolns uttalande förutsätter både att folket *vill* styra sig självt och att det *kan* styra. Det finns därför ett direkt samband mellan demokrati och folkbildning: En förutsättning för självstyrelse är att folket har möjlighet att skaffa sig kunskap. Att vuxna människor har *förmåga* att göra detta framstår som en självklarhet i hans tänkande.

Sammanfattningsvis kan man säga, att stärkandet av demokratin bildar utgångspunkten för Oscar Olssons tänkande. En vidgad demokrati skall vinnas på reformistisk väg genom fredlig samexistens i ett pluralistiskt samhälle. Därför blir kunskap en maktfaktor.⁵

Carl Cederblads liberala samhällssyn

Ett bestående intryck är att Carl Cederblad var starkt präglad av sin tid. Han levde sig in i händelser och problem, intellektuellt och känslomässigt. Bildningskonsulenten Torgil Ringmar ger uttryck för detta i en minnesteckning.

Han kom till Uppsala under decenniet före det första världskriget, då andarna efter allt att döma var ovanligt livaktiga. Teologerna samlade sig till korståg i de svenska bygderna, humanister och naturvetare var gripna av framstegstron och ville förändra världen genom upplysning ... Man trodde på väckelsen, bildningen och leklynnat. Det måste ha varit en tid, som hade stora möjligheter att av Carl Cederblad göra det han blev, en folkbildare av stora mått. Han blev naturvetare utan att hemfalla till ett ensidigt lupptittande. Han lärde sig ... att umgås med naturen på linnéanskt sätt, med en gymnasists upptäckarglädje och en vårblomma i rockuppslaget.

För den riktningen inom naturvetenskapen var det naturligt att vandra fram över markerna, profeten med sina lärjungar omkring sig, och att därvid iakttaga, ställa samman och göra sig en bild av människan och hennes värld. Med en sådan inställning var steget inte långt från universitetsstudier till populärvetenskaplig föreläsningverksamhet. Carl Cederblad hade också förmågan att bli djupt gripen av idéer och människor. Det var därför ganska naturligt, att folkbildningen, medan den ännu i seklets gryning var väckelse och mission, blev en hjärtesak för honom.

Några drag i Carl Cederblads syn på människa och samhälle framträder särskilt tydligt. Dit hör hans övertygade anslutning till liberalismen. Denna utgjorde grunden och utgångspunkten för allt hans tänkande och handlande med framhävandet av individualismen som följd. Där socialdemokraten Oscar Olsson betonade kollektivets – arbetarklassens och rörelsens betydelse – där betonade liberalen Carl Cederblad individen. Den enskilde fick inte försvinna i mängden och bli opersonlig men inte heller egoistisk. Därför hatade han massmänniskan, som kännetecknades av ytlighet och självskhet och människomassan, där individualiteten gick förlorad. Detta hindrade dock inte, att han ofta citerade Internationalen: "Människovärdet vi fordra tillbaka."

Det fanns enligt Cederblad en ursprunglig individualitet. Han hade tagit fasta på den experimentella psykologins forskningsresultat, som visat, att intelligensen var medfödd och dessutom indivi-

duellt graderad. Hans slutsats blev, att det fanns en elit, vilket man måste ta hänsyn till och inse, att denna elit hade ett tydligt ansvar. I en demokrati måste personligheterna tas till vara.

Liksom Oscar Olsson var Carl Cederblad politiskt engagerad, främst lokalt, men han uppger också att han skrev en folkpartistisk riksdagsmotion i skolfrågor. Han var dock knappast en partipolitisk debattör. I samband med att han utsågs till Liberala Studieförbundets förste studierektor betonades tvärtom hans integritet, objektivitet och avsaknad av partiegoism.

Det nationella och nordiska intog en stor plats i Cederblads tidiga bok *Vårt folk och bildningen*, som utkom 1921 – samma år som Oscar Olsson kom med sin bok *Folkbildning och självuppföstran*. Carl Cederblad kopplade samman nationalism och folkbildning: "Den, som är folkvän, måste vara folkbildningsvän."

Vår folkbildning är jämte vårt folkmaterial vårt dyrbaraste kapital, dyrbarare än malmfälten. Men dess nivå måste stiga, stiga, därför att folket självt vill det. Eljest bli vi ej bestående, eljest bli vi aldrig ett starkt och lyckligt folk, eljest segrar lögnen och orättfärdigheten.

Man finner här en tydlig påverkan från tidens tankar om individernas förbättring som en förutsättning för nationens framsteg.⁶

Relationen mellan folkrörelse och folkbildning

Bildningsarbetets betydelse för opinionsbildning och påverkan med syfte att åstadkomma samhällsförändring har uppmärksammats internationellt i forskning om sociala rörelser. I början av 1980-talet publicerades en antologi om sociala rörelser och deras bildningsinsatser, redigerad av den Sverigebekante pedagogen Rolland G. Paulston, som tidigare bland annat hade utvärderat genomförandet av den svenska grundskolan. Hans kollega Saul Alinsky hävdar där, att det yttersta syftet hos alla demokratiska rörelser har med kunskap och bildning att göra. Därför måste varje del av organisationen som sådan utnyttjas för att göra medlemmarna skickliga till beslutsfattande och handling.

The organization has to be used in every possible sense as an educational mechanism. Education and not propaganda. Education in the truest sense whereby the membership will begin to make sense of their relationship as individuals to the organization and the world in which they live; so that they can make informed and intelligent judgments. The stream of activities and programs of the organization provides a never-ending series of specific issues and situations which create a rich field for the learning process.

Oscar Olsson

En förändringsinsats av det slag Uppsalahistorikern Sven Lundkvist beskriver förutsätter att rörelsernas medlemmar skolas till att ta ansvar både samhälleligt och politiskt. Analogt med denna uppfattning framträder bilden av hur Oscar Olsson för samman folkrörelse och folkbildning till en integrerad helhet. Folkbildningen är en del av rörelsens verksamhet och en del av rörelsens verksamhet är folkbildning. Oscar Olsson skriver inte bara om folkrörelserna *och* folkbildningen. Han skriver även om folkrörelserna *som* folkbildning. Dessutom hävdar han att det är lättare att väcka intresse för bildningsarbete, om detta är knutet till en rörelse än om det är allmänt. "Vill man utträtta något i folkbildningsarbetet måste man gå dit människorna samlas, till deras faktiska grupperingar efter intresse och samhörighet." Att knyta bildningsarbetet till folkrörelsen innebär med denna syn att bedriva uppsökande verksamhet.

I forskningsprojektet *Norrlands bildningshistoria* undersöktes vad som skedde på lokalplanet inom IOGT och den socialdemokratiska arbetarrörelsen. Idéhistorikern Ronny Ambjörnsson framhåller att dessa båda rörelser framträdande i sågverkssamhället Holmsund är en process som innebär slitningar mellan överhet och folk, utan att frontlinjerna därför är helt tydliga. Bolagen har givetvis ingenting emot nyktra och skötsamma arbetare, men begreppet "skötsamhet" innebär för arbetarna något mer än avhållsamhet från starka drycker.

... det gällde att skapa en skötsamhet på egna villkor och ... forma en livshållning som gav stadga och moral, oberoende av yttre imperativ och påbud, vare sig dessa kom från skola, kyrka eller bolag.

Skötsamheten ses med andra ord som en strategisk fråga. Denna står i direkt samband med bildningsarbetet. Nykterhet, resonemang och

läsning är de tre momenten i skötsamhetens projekt, vilket har till syfte att åstadkomma förändring i arbetsliv, samhälle och politik.

Ambjörnsson fann dock en skillnad i fråga om individuell och kollektiv inriktning. Bildningsarbetet inom nykterhetsrörelsen syftade till individuell skötsamhet medan det inom arbetarrörelsen mera inriktades på kollektivets styrka och anseende. Med tiden påverkar och uppgår dessa båda ideal i varandra som en följd av dubbelt medlemskap i nykterhetsloge och fackförening. – Oscar Olsson hade just ett sådant dubbelt medlemskap.

Om bildningsarbetet kopplas till synen på horisontell solidaritet blir handlingsmomentet fundamentalt. Så kan Oscar Olssons insatser förstås. Folkets bildning skall vara dess egen.

Därför måste bildningsarbete rotas i de dagliga livsförhållandena och intressena, genomtränga även dem. Det gamla bildningsidealet uppe i det blå, skilt från vardagen och dess strävan, ta vi inte längre någon befattning med.

Oscar Olssons reformistiska syn innebär att han bryter med August Palms klasskampsparoll "mat först och bildning sedan". Agerandet för rörelseförankrad folkbildning innebär dessutom att den unge Oscar Olsson på en punkt skiljer sig också från sin läromästare Hans Larsson, som stod för en allmän bildning, fri från partsintressen. Han hamnar dock aldrig i det radikala lägret med bland andra Ture Nerman, som i början av 1920-talet pläderade för klasskampsbildning.

Synen på folk rörelse och folkbildning som en enhet är det dominerande intrycket från läsningen av Oscar Olsson. Men han talar också om en "studiecirkelrörelse", "studiecirkelarnas folk", etcetera. Slutsatsen är att han ger rörelserna en allmän roll i folkbildningsarbetet, samtidigt som han anser bildningsarbetet vara konstitutivt – en "grundbult" – för rörelserna själva. Och han ser ingen motsättning mellan dessa två huvudtankar. Den direkta anknytningen till deltagarnas sociala och medborgerliga intressen är en styrka för det allmänna bildningsarbetet, hävdar han vid det nordiska studiecirkelmötet 1929, liksom i sin analys av engelskt folkbildningsarbete och i andra sammanhang.

Ett försök att åstadkomma en studiecirkelrörelse genom att enbart vädja till ett gemensamt allmänt och "neutralt" bildningsintresse skulle aldrig ha resulterat i

en stor folkrörelse. ... De stora folkrörelsernas organisationer på olika områden ha i stor utsträckning kommit på det klara med att *varje* stor förening, vilken specialuppgift den än har, *också bör* och rent av måste ge sina medlemmar de bästa bildningstillfällena ...⁷

Carl Cederblad

Carl Cederblad hade en annan uppfattning i dessa frågor. Han erkände folkrörelsernas stora betydelse. Men när det gällde bildningsarbetet stod han för en mera allmän linje. Det visade sig exempelvis i hans ofta upprepade förslag om en skola för 20-åringar – ett slags tidigt komvux. Föreläsungsverksamheten, där Carl Cederblad hade sin huvudsakliga verksamhet inom den fria och frivilliga folkbildningen, utgjorde en allmän, neutral arena utanför de stora folkrörelserna. Under vissa perioder kan den ses som en egen rörelse med enbart föreläsningar på programmet. Arbetareinstitutet – av vilka Carl Cederblad förestod ett – är både föregångare till och exempel på verksamheter inom denna rörelse.

Frågan om relationen mellan folkrörelse och folkbildning diskuterades i en folkbildningskonferens i Stockholms Arbetareinstituts hörsal i juni 1920, där både Olsson och Cederblad deltog aktivt. Folkbildningsförbundets ordförande, konsthögskoleprofessorn Knut Kjellberg, konstaterade i sitt hälsningstal, att ett flertal riksdagsmotioner om folkbildning lämnats under 1919 och 1920. Mot bakgrund av den ökade fritid som 8-timmarsdagen gett borde större plats beredas åt nöjeskulturen, åt den fysiska fostran, åt musiken och sången, åt de bildande konsterna. "I de lediga stunderna måste gjutas ett förnuftigt, ädelt och ungdomligt innehåll. Och vi måste sträva att över allt större områden i stad och på landet motarbeta den andliga vanhävden ..."

I konferensen gav Carl Cederblad uttryck för sin uppfattning om folkbildning som en självständig rörelse utan ideologisk knytning till bestämda folkrörelser. Hans uppfattning var att det borde finnas en enda statsunderstödd folkbildningsorganisation på varje ort, "sammansatt av platsens bästa och mest intresserade krafter". Den kunde ha flera sektioner eller sidoföreningar. Därigenom skulle folkbildningsarbetet få en nödvändig fördjupning och effektivisering:

”Fritt och frivilligt” ska det vara. Till folkbildningsarbete må räknas föreläsningsverksamhet, studiecirkelarbete, biblioteksverksamhet, teoretiska eller praktiska kurser, *av vad slag de vara må*, flyttande folkhögskolor med fullständigt folkhögskoleprogram, gymnastik, i viss mån även idrott, sång, musik, teater m.fl. förtroelser av kulturell art. Därför ej gärna, som nu, föreläsningföreningar utan studiecirkel, ej studiecirkel utan föreläsningar. Bibliotek skola alltid vara obligatoriska vid varje slag av folkbildningsarbete.

Han anknöt också till Oscar Olssons och Per Edvin Skölds krav på ekonomiskt stöd till det fria och frivilliga folkbildningsarbetet, som de framfört i sin riksdagsmotion samma år. ”Ledare och undervisare skola ha ordentligt betalt för sitt arbete”, hävdade Cederblad:

Vi måste hålla på att folkbildningsarbetet är ett statsintresse av första rangen. Det är staten ovärdigt, att, som nu, rent av ockra på fattigt folks brinnande intresse för saken. Vi som arbeta i den här saken, därför att vi ej kunna låta bli, få offra alldeles för mycket.

Cederblad krävde bland annat tjänstledighet för lärare i folkskolor, vid seminarier, folkhögskolor, läroverk och universitet för uppgifter inom bildningsarbetet. För undervisningsväsendet som helhet skulle en sådan åtgärd knappas spela någon roll men för den fria och frivilliga folkbildningen skulle den vara avgörande. Staten måste betrakta folkbildningsarbete som likvärdigt med barn- och ungdomsfostran.

Att kräva vertikal lojalitet var långt ifrån kännetecknande för Carl Cederblads hållning. Däremot uttrycker han här ett slags ”vertikal solidaritet”, som består i tanken att den som är privilegierad i fråga om bildning, solidariskt skall dela med sig i demokratiska former. Av staten kräver han ökade resurser för detta.

Rörelsen i allmänhetens tjänst?

I en föreläsning om studiecirkelverksamhet under den nämnda konferensen medgav Oscar Olsson, att samarbete med olika skolor var nödvändigt, framför allt gällde det fortsättningsskolan och dess lärarkår i studiecirkel i elementära ämnen, ”vilka ju kräva särskilda lärare”. Samarbete i kommunala bildningsnämnder borde främjas men inte påtvingas. ”Varje bildningsorganisation bör emellertid ha

rätt att taga eller låta bli att taga hänsyn till nämndens råd och önsknin-
ningar ... Inga bildningstruster!"

På denna fråga gick Carl Cederblad emot Oscar Olsson. I en konfe-
rens för Föreläsningsförbundens Riksorganisation dagen före hade
han lagt fram ett förslag – av allt att döma med ringa framgång – om
"en rätt fullständig organisationsplan" för en enhetlig folkbildnings-
organisation. Mellan särorganisationer blev det konkurrens och av-
stånd. Dessutom var det vansinnigt ur statsnyttans synpunkt att ge
stöd till rivaliserande organisationer, menade han, och förespråkade
objektivitet och neutralitet. Principen att arbetarna bara accepterar
det som kommer från deras egna led var farlig:

Sanningen får ej vara mer än en, folkbildningsarbetet måste vara inhägnat och
fridlyst område, dit dagens stridsbullen ej får nå och giftiga lögnvapen ej få med-
föras. ... Vi bli ju de samma, som arbeta, idéernas rikedom minskas ej om vi slå
våra påsar ihop; tvärtom ökas möjligheterna att övervinna den nu felaktiga spe-
cialiseringen i arbetsmetoderna. Folkbildningsarbetet är och skall vara en av alla
partier och samhällsklasser famnande folkrörelse, svallande ur djupen av de bre-
da folklagren och ledd och hjälpt av landets finaste hjärnor och varmaste hjärtan.
Nästan groteskt i inkonsekvens är, att här uppträda "bottenskoletankens" män
som motståndare till ett enhetligt folkbildningsarbete! *Friheten är ej i fara genom
enhetlighet, genom splittring är effektiviteten, som är det viktigaste, i fara!*

Passusen om bottenskoletankens män får ses som en polemisk udd,
riktad mot skolpolitikern Oscar Olsson och hans arbete för att refor-
mera skolväsendet i enhetlig riktning.

Av protokollet framgår inte att Oscar Olsson bemötte Carl
Cederblad i konferensdebatten. Däremot gjorde han det senare i *Bok-
stugan* och i *Biblioteksbladet*:

Dr Cederblad lyckades dock ej övertyga någon om det lyckliga i att på så sätt
centralisera allt folkbildningsarbete. – Det framhölls, att även om planen på pap-
peret ser bra ut, så kan den dock inte omsättas i verkligheten, man har också att
räkna med psykologiska faktorer och folks behov av att sköta sig själva. --- Angå-
ende samarbetet de olika bildningsorganisationerna emellan voro nog alla ense
om att effektiviteten skulle ökas om ett sådant samarbete komme till stånd. Då
det gällde formen för detta samarbete förelågo emellertid skilda förslag allt ifrån
yrkandet på en radikal och obligatorisk sammanslagning av alla folkbildnings-
företag och till kravet på att samarbetet skall vara ett rent tillfälligt samarbete
emellan eljest fullt fria och självständiga organisationer.

Att förlägga det allmänna bildningsarbetet till kommunala bildningsanstalter skulle inte bara utarma denna verksamhet, det skulle också göra arbetarnas eget bildningsarbete ensidigt och sekteriskt, hävdar Oscar Olsson nio år senare. Studierna skulle komma att koncentreras till föreningarnas inre angelägenheter och mera begränsade uppgifter. Både folkrörelsernas bildningsverksamhet och det allmänna bildningsarbetet skulle således påverkas negativt av en sådan organisation. Ett rörelseintegrerat bildningsarbete i allmänhetens tjänst är därför hans lösning. Folkrörelserna driver alltså i sin tur en folkbildningsrörelse. Studiecirkelns dubbla funktion av medlemsskolning och "kamratgrupp" för att bedriva studier "har gjort den folkliga bildningsrörelsen till en verklig mass- och folkrörelse", hävdar Oscar Olsson vid det nordiska studiecirkelmötet 1929, då han kan se tillbaka på en nästan trettioårig utveckling.

Man kan således se skillnader i grundläggande uppfattningar mellan Oscar Olsson och Carl Cederblad. Men möjligen kan man också iakttä, att de två närmade sig varandra i synen på folkbildningens profilering. När riksdagen på förslag från 1944 års folkbildningsutredning beslutade om de nya bidragsformerna till studieförbund den 4 juni 1947, höll ledamoten Oscar Olssons ett engagerat anförande, där den samlade folkbildningen framstod som en egen rörelse:

Verksamheten har blivit så stor, att inte någon speciell folkrörelse eller något politiskt parti kan tänka sig att inte ha ett särskilt organ för sitt allmänna folkbildningsarbete vid sidan av de speciella uppgifterna. På detta sätt har hela svenska folket indirekt kommit att omfattas av denna folkbildningsrörelse i stad och på land.

Vid sin återblick 1921 på studiecirkelarnas utveckling hade Oscar Olsson förutspått, att folkrörelserna skulle komma att ha initiativet ytterligare ett tjugotal år, alltså – som vi nu efteråt kan konstatera – ungefär till tiden för 1947 års bidragsbestämmelser med ett ökat allmänt ansvar för elementär utbildning för vuxna.⁸

Bildningssyn

Mellan samhällssyn, människosyn och bildningssyn avspeglar sig ett naturligt samband hos Oscar Olsson och Carl Cederblad.

”För folket och genom folket”

Samhällets demokratisering och medborgarnas ansvar efter en demokratisering är motiv och drivkraft i Oscar Olssons tänkande och praktiska handlande. Liksom författningsreformen på 1860-talet drev fram folkhögskolan, driver en utökad rösträtt fram bildningsverksamhet i andra former under 1900-talets första decennier. Som en följd av detta utgör demokrati, folkrörelser och folkbildning en självklar helhet i hans tänkande.

Den väsentliga innebörden i president Lincolns devis hade Oscar Olsson i realiteten tagit fasta på redan i sin motion om studiecirkeln till IOGT:s storlogemöte 1902:

Att arbetet utgår från arbetarklassen själv lämnar ytterligare garanti för dess framgång; det lönar sig väl knappast att vidare förneka, att om något ordentligt skall göras *för* denna klass, måste det också göras *genom* den; den får allt själv taga itu med saken; någon annan klass gör det för visso inte. Åtminstone är det ej sällsynt att höra den bättre lottade med förtrytelse beskärma sig över alla nya behov som arbetaren skaffar sig, och om vilka han, människovänlig nog, förklarar att de endast inkräkta på dennes arbetsduglighet och således bli till stor skada för honom.

Oscar Olsson uppmanade studiecirkelarna att inte ensidigt hålla sig till en enda verksamhetsform, men

Som det centrala bildningsmedlet, den egentliga kunskaps- och bildningskällan i självbildningsarbetet, proklamerade studiecirkelarna dock redan från början *boken*. I första hand ville de vara bok- och biblioteksföreningar.

Skönlitteratur och andra estetiska uttrycksmedel var för Oscar Olsson inte avkoppling eller flykt från den vardagliga verkligheten utan i stället, i linje med Hans Larssons betoning av samverkan mellan alla sinnen, en hjälp att förstå denna. De ”verkliga lärarna”, filosofer, konstnärer och författare, kan förklara tillvarons samman-

hang därför att de levit sig in i dem. Läsning av skönlitteratur skall ge mera än enbart förströelse.

I Oscar Olssons tänkande är det inte fråga om antingen "nyttiga kunskaper" eller personlighetsbildning utan om ett *både och*. Rörelsens medlemmar behöver självklart praktiska kunskaper för att delta i samhällsomvandlingen, men rörelsen som helhet behöver också personligt bildade medlemmar för att vinna kulturell hegemoni i samhället. Även personlighetsbildningen ger styrka och tjänar således rörelsens syften. Genom demokratisk bildning bekämpas demagogisk propaganda. Bildade rörelsemedlemmar utgör därför en viktig samhällsresurs.

På personplanet fanns tidigt en samhörighet mellan folkskola och fri och frivillig folkbildning. Många folkskollärare var verksamma som cirkelledare och fick därigenom stor betydelse i studiecirkelverksamhetens uppbyggnadsskede. En bidragande orsak var säkert, att Oscar Olsson hade studiecirkeln "med sig i bagaget", när han kom till Linköping som lärarutbildare och inspirerade sina studenter till insatser inte bara i den obligatoriska utan också i den fria och frivilliga folkbildningen.⁹

"Vett och vetande, hut och hållning"

Att definiera "bildning" såg Carl Cederblad både som ett arbetsproblem och ett personligt problem. I *Bildningens väg*, som kom ut 1932, försökte han "yxa till" en definition i "en kärv och folkligt påtaglig form": Bildning är vett och vetande, hut och hållning.

Vett beskrivs som medfödd intellektuell begåvning och fördjupad förståndsodling. Men begreppet innehåller också förmåga att se och uppleva *värdena* i tillvaron, varav de högsta avslöjas genom vetenskap och konst. *Vetandet* kan vara insamlat på vida fält och ge "allmänbildning", men det kan vara rikt också genom grundlighet på ett mindre område. Först och främst bör vi kunna och veta det som livet kräver av oss. Därför är "en god snickare ... mera bildad än en pojke, som tagit realexamen". Med *hut* menade Cederblad främst en sann ödmjukhet. Den som är djupt bildad är kritisk främst mot sig själv. Hut anger också frikostighet som ett kännetecken på bildningen. "Bildningen är aldrig snål eller lat." *Hållning* var en term med många

innebörder. Den kunde avse ett gott uppträdande, okonstlad artighet och ett vårdat språk.

Bildningens innehåll låg för Cederblad i mångsidigheten men framför allt i enheten. Med vad som ser ut som ett inflytande från filosofen och folkbildaren Hans Larsson skriver han: "Bildningen för- enar harmoniskt alla själens förmögenheter till den levande, tän- kande, kännande och över sig själv bjudande enhet, som vi kalla *per- sonligheten*." Bildning var mer än ett välordnat museum – den skulle vara levande, den var ett livsprogram med inslag av handling.

Ju intensivare en människa är delaktig i kulturarbetet och ju rikare hon själv är medskapande i det växande arvet, dess mera bildad är hon.

Carl Cederblad var uttalat kritisk mot många kollegors tendens att främst diskutera folkbildningens yttre former och teknikaliteter. Han menade att det var bildningens innersta väsen och syfte man borde ägna sig åt. Vilket ursprung hade bildningstanken, var fanns dess rötter? Antikens Grekland var ett näraliggande svar, som prövades men förkastades, eftersom nyhumanismen inte hade humanitet och mänsklig värme. Den var ett bildningsideal för samhällets övre skikt och ingenting för "de folkskolebildade", som Carl Cederblad ville nå.

Svenskt folkbildningsarbete hade enligt Carl Cederblad vuxit ur "liberalismens fruktbare jord", där sidorötter fortfarande fann sin nä- ring. Liberalismens bildningsideal skiljde sig inte bara från nyhuma- nismens snäva, aristokratiska bildningssyn och brist på humanitet utan också från en livsfrämmande idealistisk filosofi, som han mött på de svenska universiteten.

Det individualistiska och psykologiska perspektivet slår igenom i bildningssynen. Bildningsarbetet skulle vara en profan själavård och folkbildaren en själavårdare som kunde dela den enskildes bekym- mer – en människokännare och människotjänare. Cederblad såg en stor andlig nöd hos sina medmänniskor och menade, att folkbild- ningsarbetet måste ta vid, där kyrkan förlorat greppet. – Är det bak- grunden i en prästfamilj som lyser igenom här? Att han beundrade sin fars talarbegåvning hindrade inte att han kunde vara kritisk mot kyrkan som institution.

Det framgår klart att Carl Cederblad liksom Oscar Olsson räknade folkskolan som grundläggande för folkets bildning. Hur vuxna skulle kunna klara sin bildning hängde i stor utsträckning på hur folk-

skolans lärare lyckades med sin uppgift bland barnen. Till folkskolan var det också han kopplade sin idé om en skola för 20-åringar. Motivet var dels, att ungdomar i den åldern hunnit glömma väsentliga kunskaper från barndomsskolan, dels att det fanns kunskapsområden som det inte var möjligt att undervisa barn om.¹⁰

Progressivism

Gemensamt för Oscar Olsson och Carl Cederblad är att de båda intresserar sig för den amerikanske filosofen John Dewey och den progressiva pedagogiken.

Precis som hos Dewey ryms *både* individ *och* samhälle i Oscar Olssons bildningssyn. Eftersom även den obligatoriska skolan enligt de progressiva idéerna och arbetsskoleprincipen skall befinna sig i en levande växelverkan med det omgivande samhället finns ingen principiell skillnad mellan barns och vuxnas bildning i detta avseende. Skolan utgör förberedelsestadium och "verktygsanskaffning" för den fria och frivilliga folkbildningen. Denna ger i sin tur djup och förståelse åt skolkunskaperna. I konsekvens med denna syn propagerar Oscar Olsson för samarbete, dels genom att studiecirkelmetoden tillämpas i folkskolans högre klasser, dels genom att man främst i fortsättningsskolan ger inspiration till deltagande i folkbildningsarbetet. Avgörande är att de vuxna själva svarar på frågorna *vad* och *hur* beträffande sina egna studier, att de betraktas som *myndiga* även i detta sammanhang.

En stor del av Oscar Olssons insatser gäller den allmänna utbildningen, främst ungdomsskolan. Med sin syn på stat, samhälle och samhällsförändring tar han starka intryck av arbetsskolan och de s.k. reformpedagogerna i USA. Han blir en av dem som introducerar Dewey, "den progressiva pedagogikens fader", i Sverige. Dewey uppehöll sig vid vikten av att ge utrymme åt den enskilda elevens fria växt och ville överge en förlegad ämnesindelning till förmån för arbete med de praktiska problem som eleverna skulle komma att möta i samhället. Den skarpa uppdelningen mellan teori och praktik måste därför överges. *Learning by doing* blev metoden framför andra.

1946 års skolkommission, där Oscar Olsson ingick som expert, framhöll i sitt förslag till enhetsskola att uppdelningen mellan teore-

tiskt och praktiskt begåvade elever borde ske på ett så sent stadium som möjligt för att inte "utarma de praktiska levnadsbanorna på teoretiska begåvningar".

Inga moderna bildningsteoretiker menade enligt Carl Cederblad, att det är lärdom som är huvudsaken i bildningen. John Dewey och andra hade kraftfullt hävdad, att inte vishet utan handlingsduglighet var mest åtråvärt. Som Cederblad uppfattade det skulle bildningen inte förankras enbart i intellektet utan också i känslan och viljelivet. Det var inte kunskaper man skulle ha på lager utan metoder. Han ställde dock inte helt upp på dessa pragmatiska idéer utan refererade även till Hans Larssons ord om uppbyggelsen som är nyttigare än nyttan.

Formalbildningen – d.v.s. uppfattningen att drill i latinsk grammatik och matematik skulle ge färdighet också på andra områden – var en villfarelse som vidhäftat nyhumanismen. Den nya tiden krävde en radikal förändring beträffande rangordningen av bildningsvärdena. Nu var det studiet av människan som skall komma först – inte nyhumanismens ämnesindelning.

John Dewey hade enligt Cederblad visat, att skolan inte skulle vara en förberedelse för livet utan ett liv som levs. Den amerikanske psykologen Edward Lee Thorndikes ord "När skall man lära? När man behöver lära!" var centrala. Bildningsarbetet skulle pågå hela livet. Inget fostringsarbete var "betydelsefullare än det fria och frivilliga bildningsarbetet, inom vilket människor, som ha hunnit fram till tankens frihet, arbeta på sin egen uppfostran."

Folkbildarens ansvar var att göra de bildningsslöa bildningsvakna, menade Cederblad.¹¹

Folkelig elit

Det råder enighet om att ljuset är gott men oenighet om varifrån det kommer, skriver den danske folkbildnings- och demokratiforskaren Ove Korsgaard med referens till förgrundsgestalter som John Locke, Immanuel Kant och N.F.S. Grundtvig. I danskt perspektiv skiljer Korsgaard mellan "folkeoplysning", som kommer ovanifrån ned till folket och "folkelig oplysning", som kommer nerifrån, från folket självt.

Även om Carl Cederblad identifierade en "folklig bildningstyp", var det i detta begreppspar snarast "folkeoplysning", han såg som en praktisk möjlighet. Man kan jämföra hans definition av folkbildning, "Vett och vetande, hut och hållning" med titeln på en av Oscar Olssons grundläggande böcker, "Folkbildning och självpuppfostran". Den senare lägger vikt vid bildning nerifrån, bildning som folkets och folkrörelsernas eget ansvar. Cederblad betonar det individuella ansvaret och det bildade skiktet som initiativtagare.

Etnologen Gunnar Alsmark har gett uttryck för folkbildarnas dilemma: "Samtidigt som de drivs av sitt sociala patos för folket måste de också vända sig emot dess sätt att leva och tänka."

Detta kan stämma väl med Carl Cederblads och Oscar Olssons position – kanske främst med den förres. Om Oscar Olsson kan sägas, att han förvärvade en elitposition genom sitt folkbildningsarbete, vilket framgår av beskrivningen av hans verksamhetsfält. I relation till folk med endast folkskola som utbildningsbakgrund var Cederblad själv på många sätt gynnad genom arv, miljö och utbildning. Personer med kort utbildning – "de folkskolebildade" – var det som Carl Cederblad ville nå med den själavårdande folkbildningen. Samtidigt förde den individualistiska grundsynen till uppfattningen om en bildningselit. Dit räknade han exempelvis deltagare i studiecirkelverksamhet och lokala kulturbärare. Med inspiration från Tyskland förde han i ett tidigt skede en diskussion om extensivt och intensivt bildningsarbete – bildning för de många och bildning för de få. Alla hade inte förmåga att ta del av allt. De mest begåvade borde få koncentrera sig på det innehåll som intresserade dem mest. Men det krävdes också en kvalificerad förmedlare mellan stoff och deltagare.

Med massmänniskorna kunde Carl Cederblad inte förlika sig men däremot kunde han finna "elitmänniskorna" mitt i massan och engagera dem. I sin forskning tog han hjälp inte endast av akademiker utan också exempelvis av industriarbetare. Han såg alltså inte enbart till en medfödd och ärvd elitposition utan också till förvärvad sådan. För den nutida betraktaren kan det trots detta vara svårt att frigöra sig från intrycket av elitism i vissa sammanhang. Samtidens kollegor och iakttagare betonade snarare Carl Cederblads "varma hjärta". – Han hade "en försiktig, närmast sökande hållning till såväl folkets behov som till innehållet i den bildning han önskade förmedla. Cederblad var ingen typisk exponent för dåtidens förmyndarmenta-

litet. Tvärtom, så präglades hans verksamhet av en större lyhörighet än vad som allmänt varit utmärkande för svensk kulturpolitik”, menar Alsmark.¹²

Relationen till universitet och vetenskap

Både Oscar Olsson och Carl Cederblad hade akademiska examina och erfarenheter av universitetsmiljön. Deras relationer till denna utvecklade sig dock olika.

Folkuniversitetstanken

En tydlig poäng i Oscar Olssons tänkande är helhetssynen på vetenskap, olika stadier av formell utbildning och folkligt bildningsarbete. Det är enligt hans läromästare Hans Larsson den ”vanliga” vetenskapen som skall förmedlas på ett populärt sätt – inte ett annat slag av vetenskap, ”populärvetenskap”. Framställningen skulle med andra ord vara enkel men inte ytlig. Arbetaren bör inte tro på påståenden om att vetenskapliga studier är omöjliga för andra än de akademiskt bildade, skriver Oscar Olsson. Ty även om vetenskapsmännen bedrivit mödosamma studier, har de inte genom dem fått någon hemlighetsfull *egenskap*, som andra dödliga inte har. Vetenskap är mödosamt, metodiskt arbete men inte något magiskt. På så sätt liknar vetenskap och folkbildningsarbete varandra. De är inte artskilda. Deltagarna i folkbildningsverksamheten framträder inte med vetenskapliga ambitioner men också deras arbete måste vara metodiskt, förutsättningslöst och målmedvetet om det skall ge resultat.

Önskan att sprida kunskap om vetenskapliga rön till det arbetande folket var drivkraften, när läkaren Anton Nyström grundade Stockholms Arbetareinstitut 1880. Vid Lunds universitet fanns sedan 1898 Centralbyrån för populära vetenskapliga föreläsningar. Tanken på att låta folk utan akademisk bildning ta del av vetenskapens frukter var således inte ny. Det nya hos Oscar Olsson är att han ser det som en demokratisk rättighet för det arbetande folket att komma *innanför* universitetens murar och till och med få inflytande på verksamheten. Här kan spåras tydliga intryck från händelser i England

under det tidiga 1900-talet, då representanter för arbetarrörelsen och kooperationen under fältropet "we need you, you need us" krävde att få tillgång till universitetens resurser i Oxford och Cambridge. Kraven ledde fram till "joint committees" med lika representation från arbetarorganisationer och universitetsledning och till ett nära samarbete mellan Workers Education Association (WEA) – ursprungligen Association to promote the Higher Education of Working Men – och dessa universitet. Denna del av arbetarrörelsen utnyttjade således universitetet för sin bildningsverksamhet i motsats till det mer radikala National Council of Labour Colleges, som skapade sina egna institutioner. Under sin studieresa till England för Folkbildningskommitténs räkning stiftade Oscar Olsson bekantskap med dessa lösningar och fick sympati för folkbildningsavdelningar på universitetet som organisatorisk form.

I en argumentering för ett närmare samarbete mellan universitetet och bildningsorganisationerna i Sverige stödde sig Folkbildningskommittén som helhet på ett uttalande av historieprofessorn Harald Hjärne. I folkhögskolemötet i Uppsala 1892 hade Hjärne framhållit, att ett samarbete mellan universitet och folkbildning skulle gagna båda parter och samhället som helhet. De vetenskapliga landvinningarna skulle snabbare bli kända och forskningen skulle löpa mindre risk "att drunkna i ett oändligt samlande av bristfälligt ordnade småsaker", där helhetssynen gick förlorad. Ett samarbete skulle med andra ord ge ömsesidigt utbyte.

En annan form för universitetens insatser i folkbildning är folkuniversitetet. Begreppet härstammar från Frankrike, där akademiker, ämbetsmän och andra i samhällets övre skikt slöt sig samman och arrangerade populärvetenskapliga föreläsningar för arbetarna under denna beteckning. Oscar Olssons syn på relationen mellan vetenskapligt arbete och folkbildning gör att han avvisar folkuniversitetstanken. Enligt honom behöver inte "folket" ett eget universitet av särskilt snitt utan har demokratisk rätt att få tillträde till de traditionella universitetet. Arbetarna skulle inte nöja sig med något av lägre dignitet.

Som "en son av student- och bildningsidealismen" står Carl Cederblad betydligt närmare folkuniversitetstanken, kännetecknad av akademisk frihet och obundenhet bland annat i förhållande till rörelser. Ett uttryck för detta var hans aktiva medlemskap i den liberala studentföreningen Verdandi i Uppsala. Som redaktör för för-

eningens småskriftserie under en tjugoförårsperiod såg han universitetet som bildningens källa, vars utflöde delvis skulle utgöras av folkbildningen. Samtidigt som folkskollärarkåren alltmer gjorde en insats i folkrörelsernas bildningsarbete, visade många akademiker till hans stora sorg likgiltighet för folkligt bildningsarbete. Vid sin grundläggande tanke står dock Cederblad fast:

Detta hindrar emellertid icke, att det svenska folkbildningsarbetet ursprungligen utgått från akademiskt håll och fått sina yppersta krafter därifrån samt att folkbildningen alltid har och alltid kommer att mottaga bildningsinnehållet från vetenskapens livskällor samt att varje framgångsrik forskare sålunda indirekt är en främjare av folkbildningsarbetet.

Under rubriken "Från Verdandi till Folkuniversitet" skrev professor Örjan Lindberger 1958 en artikel i *Studiekamraten* om Universitetsutvidgning, Verdandi och folkuniversitet. Denna principiellt hållna artikel är belysande för Carl Cederblads position och strävan att vara en förmedlande länk mellan akademiker och fri och frivillig folkbildning. Samtidigt förklarar den varför folkrörelsemannen Oscar Olsson tog avstånd från folkuniversitetstanken.

Om man skall försöka ange Folkuniversitetets särart – för det intar obestriddligen en plats för sig, vid sidan av de folkrörelseanknutna studieförbunden – så ligger den väl i detta att Folkuniversitetet innefattar på en gång något av opposition mot universitetens isolering och en strävan att utåt företräda något av forskningens ideal, dess krav på obundenhet och objektivitet. ... Akademikerna vill behålla sitt oberoende, sin prövande och sökande attityd. De tror att detta går bäst genom en organisation, som på något sätt är anknuten till universitetet. Ty även när de opponerar sig mot universitetet, sådant det är i verkligheten, är de fästa vid universitetet som ideal. De vill inte vara instängda i universitetet; därför söker de kontakt med andra grupper. Men de vill inte heller bli avskurna från universitetet; därför vill de inte uppgå i andra grupper.¹³

Forskning

Carl Cederblad sökte sig i egenskap av forskare tillbaka till studietidens akademiska miljö. I sin bok *Bildningens väg* och i *Nordisk Tidsskrift* presenterade han ett omfattande forskningsprogram:

Förr eller senare måste någon taga itu även med svävande och svåra uppgifter med risk att ständigt behöva säga sig själv, att uppgiften varit för stor och för svår just för honom. Så har skett på detta område. Författaren till dessa rader har tagit sig det oräddet före att söka åstadkomma något, som liknar *en undersökning av svenska folkets bildningstillstånd*.

Han genomdrev sina idéer "även med risk att skapa något som liknar en ny vetenskap: folkbildningslära". Verksamheten växte och det blev nödvändigt att ge den stadga, vilket skedde genom bildandet av Institutet för folkbildningsforskning i Uppsala 1932. Självskrivna medlemmar var enligt stadgarna "ledaren för och de vetenskapliga rådgivarna samt huvudmedarbetarna i den av läroverksadjunkt Cederblad påbörjade 'Undersökningen av det folkliga bildningstillståndet i Sverige och dess problem'". Personer, som genom sakkunskap och aktiva folkbildningsintressen ansågs gagna institutets arbete kunde väljas in. Oscar Olssons namn finns med på en lista på personer, föreslagna till inval och i kallelsen till det första årsmötet nämns han som medlem, men det är oklart vilken betydelse han hade.

Mottagandet från akademiska kretsar var blandat. Från några mötte Cederblad ett uttalat motstånd, andra var av naturliga skäl passiva. Flera stödde dock hans strävanden, inte minst medlemmar av studentföreningen Verdandi.

Institutet upplöstes 1958, fyra år efter grundarens död. I Uppsala universitetsbibliotek finns bland annat manus till otryckta forskningsrapporter som ett vittnesbörd om otillräckliga resurser. Det finns knappast några tecken på att folkbildningsorganisationerna aktivt stödde Carl Cederblads forskningsarbete.¹⁴

Verksamhetsfält

Både Oscar Olsson och Carl Cederblad var flitiga publicister. De gav ut böcker, skrev artiklar och verkade som redaktörer. (Se bilagor.)

Yrkesmässigt hörde båda hemma i skolans värld, fast på olika områden. Efter en kort tid som läroverkslärare utbildade den förre folkskollärare, medan den senare var verksam som läroverkslärare. Till Oscar Olssons verksamhetsfält måste naturligtvis också riksdagsarbetet räknas.

Liksom inom det formella utbildningsväsendet verkade de på olika grenar av den fria och frivilliga folkbildningens träd, Oscar Olsson inom studiecirkelverksamhet och Carl Cederblad under huvuddelen av sin aktiva tid på föreläsningsområdet. Till bilden hör att föreläsningens verksamheten redan vid förra sekelskiftet hade ett etablerat förhållande till universiteten. Men en stor del av föreläsningarna förmedlades av Folkbildningsförbundet i Stockholm. Föreläsningsförbundets riksorganisation (FRO), där Cederblad var aktiv, bildades 1913 som ett motdrag mot denna "centralbyråcentralism". Senare oroade sig Carl Cederblad och hans meningsfränder för det talade ordets livskraft i konkurrens först med radion och senare med televisionen. Själv gjorde han betydande praktiska insatser som föreståndare för föreläsningsförbundet i Västerbotten och för Uppsala Arbetarinstitut.

Carl Cederblad gav konkreta uttryck för en helhetssyn på bildning både vad organisation och innehåll beträffade. Bildning given tskedsvis var det föga bevänt med och om verksamheten delades upp på för många händer blev bildningsdoserna homeopatiskt små. Konsekvensen blev agerandet för en enda, sammanhållen folkbildningsorganisation på varje ort.

För Oscar Olsson var det tvärtemot en självklarhet att varje folk-rörelse behövde sin egen bildningsorganisation. Samarbete kunde vara möjligt men inte sammanslagning. Samtidigt som han gör erfarenheter som läroverkslärare får han flera förtroendeuppdrag både i nykterhetsrörelsen och i arbetarrörelsen. Inom IOGT blir han medlem av studiekommittén, där han får ett verkställighetsansvar som ordensstudieledare. Detta uppdrag behåller han under en tjuugoårsperiod. Han har alltså en nyckelfunktion inom en stor folk-rörelse under lång tid med den möjlighet till påverkan detta innebär. Uppgiften som IOGT:s internationelle ledare under sjutton år innebar resor och kontakter med andra länder och förhållanden. Det internationella engagemanget kommer till uttryck också i Oscar Olssons ställning som rådsmedlem och svensk verkställande ledamot i The World Association for Adult Education.¹⁵

Avslutning

Tanken med denna skrift har varit att belysa debatten inom den fria och frivilliga folkbildningen. I detta syfte har insatserna från en framstående socialdemokrat och en framstående liberal aktualiserats. De anförda exemplen visar flera likheter mellan Oscar Olssons och Carl Cederblads synsätt. Båda hämtar inspiration för sitt tänkande hos framträdande gestalter som Ellen Key, Hans Larsson och John Dewey. De delar en hög uppskattning av vetenskap och konst. Men Cederblad är den som starkast betonar vetenskapen som bildningskälla, medan Olsson betonar skönlitteraturen. För båda är bibliotek ett "obligatoriskt" inslag i bildningsarbetet. De är likaså överens om att den nödvändiga medborgarbildningen måste vänta till efter skolåldern.

Men vi upptäcker också skillnader. Deras tänkande präglas av en demokratisk samhällssyn men de har sin ideologiska hemvist på olika håll, i socialdemokrati respektive socialliberalism. Detta tar sig bland annat uttryck i betoning av kollektivet, respektive individen i bildningssynen. En följd av detta är att de skiljer sig åt när det gäller synen på relationen mellan folkrörelse och folkbildning. Oscar Olsson vill integrera bildningsarbetet i rörelsen, Carl Cederblad anser att det skall stå fritt, vara neutralt och allomfattande. Vems idéer som "vunnit" är nog inte helt självklart. I Cederblads tänkande är universitetet utgångspunkten för den fria och frivilliga folkbildningen. Oscar Olsson ser det snarare som målet. Deltagarna i det folkliga bildningsarbetet bör få tillträde till universitetsstudier och universitetet bör dela ansvaret för bildningsarbetet med folkrörelserna, menar han.

Orsaken till dessa skilda synsätt får sökas på flera plan. Den sociala bakgrunden med skilda studietraditioner spelar givetvis en betydande roll, liksom den politiska hemvisten. Även om både Oscar Olsson och Carl Cederblad arbetade inom utbildningssystemet, finns betydelsefulla skillnader även i yrkesbakgrund. Den ene gjorde sin huvudsakliga insats inom folkskolesektorn, den andre i läroverket. Slutligen agerade de på olika verksamhetsfält med skilda traditioner inom den fria och frivilliga folkbildningen, studiecirkeln respektive föreläsningverksamheten.

Bilaga 1: Oscar Olsson

Personlig bakgrund

Född	1877 i Helsingborg
1899	Fil. kand. i Lund
1903–1907	Extralärare vid läroverket i Karlstad
1903–1945	Ledamot av IOGT:s studiekommitté
1904–1907	Styrelseledamot i SSU
1904–1924	Ordensstudieledare inom IOGT
1907	Adjunkt och 1919–1943 lektor vid folkskoleseminariet i Linköping
1912	Sekreterare i 1912 års folkbibliotekskommitté
1913–1948	Socialdemokratisk riksdagsledamot i första kammaren
1914–1915	Ledamot av kommittén för nykterhetsundervisning
1918–1921	Ledamot av kommittén för de värnpliktigas andliga vård
1920–1923	Ledamot och sekreterare i 1920 års folkbildningskommitté
1927	Utsedd till rådsmedlem och verkställande ledamot av The World Association for Adult Education
1930–1947	Godtemplarordens internationelle ledare
1946	Medlem av 1946 års skolkommissions expertgrupp
Död	1950

Oscar Olssons ursprung var hantverkarfamiljen. Fadern var skomakare och modern dotter till en byskräddare. Oscar föds som den äldste av sex syskon och blir den ende som får studera vid läroverk. Som IOGT-are tog fadern ofta barnen med till logen. Efter studentexamen kom Oscar Olsson till den akademiska miljön i Lund. Av särskild betydelse blev mötet med filosofiprofessorn Hans Larsson. Men i Lund fann skomakarsonen från Helsingborg också gemenskap med likasinnade i IOGT-logen och dess bildningsverksamhet. Det var i lundamiljön han fick idén till den version av studiecirkeln som han föreslog i en motion till storlogemötet 1902 efter att själv ha varit ledare för en studiegrupp i Lund. Det var alltså som nybliven akademiker han började utveckla sina folkbildningsidéer.

Oscar Olsson representerade socialdemokratin i riksdagens första kammare under inte mindre än trettiofem år. Som motionär, ledamot

av utredningar och utredningsexpert var han aktiv på flera olika områden.

Publicistisk verksamhet

Som skribent var Oscar Olsson verksam till sin död 1950. I sitt författarskap rörde han sig såväl inom den obligatoriska som i den fria och frivilliga folkbildningen.

Böcker

På skolområdet introducerade Oscar Olsson John Dewey bland annat i böckerna *Demokratiens skolväsen*, *Demokratiens skolor* och *Skolreform eller nya klutar på gammalt kläde*.

Till de tidigaste publikationerna märks serien *Folkets studiehandbok*, utgiven på det IOGT närstående Oskar Eklunds bokförlag. Oscar Olsson står som utgivare men har också medförfattare. Den första volymen i serien var skriften *Studiecirkclar*, som utkom 1910. I nummer 2, *Studiecirkelbibliotek och biblioteksskötsel* 1916 drar han upp de allmänna principerna för studiecirkelverksamheten. Som nummer 3 kom *Föreläsningverksamheten och flyttande folkhögskolekurser* med Yngve Hugo som medförfattare 1918. *Folklig självuppfostran* – ett tunt men principiellt viktigt häfte samma år utgjorde nummer 4. Oscar Olsson återkom 1922 med nummer 9, *Det svenska folkbildningsarbetet. En sammanfattning*. Året efter kom nummer 12, *Folklig konstuppfostran*. Som nummer 15 utkom *Folkbildningsarbetet i England* 1924, en omfattande redogörelse för Oscar Olssons studiebesök i rollen som sekreterare i 1920 års Folkbildningskommitté.

Utänför skriftserien kom *Folkets bildningsarbete* med undertiteln "Erfarenheter och uppslag" 1911 med en andra upplaga redan 1912.

I *Bildningssynpunkter* 1914 reflekterar Oscar Olsson över bildningsbegreppet och dess innebörd. *Folkbildning och självuppfostran* 1921 är en 300-sidig bok, där han samlar upp mycket av vad han tidigare skrivit. Utredningsförslaget från 1920 års Folkbildningskommitté överarbetas av dess ordförande, innan det överlämnas till regeringen. Oscar Olsson väljer då att 1923 på eget förlag publicera den version av *Folkbildningskommitténs utlåtande*, han själv skrivit i egenskap av sekreterare.

De flesta av Oscar Olsson böcker är utgivna på eget förlag eller på Oskar Eklunds bokförlag. Så är dock inte fallet med *Universiteten och det svenska folkbildningsarbetet*, som gavs ut 1925 på Hugo Gebers förlag.

Oscar Olssons uppskattning av filosofen och läraren Hans Larsson visar sig inte minst i att han ägnar dennes författarskap stort intresse och förmedlar innehållet i hans filosofi till en bredare allmänhet. Främst sker detta i *Hans Larsson. Livsvägledaren i uppfostran och personlighetsbildning* 1949 och i *Hans Larsson. Den politiske tänkaren* 1951. Han hade även planerat en tredje volym, *Hans Larsson. Kulturfilosofen och humanisten*, vilken dock stannade på manusstadiet.¹⁶

Redaktörskap

Med början 1917 gav Oscar Olsson tillsammans med Rickard Sandler ut *Bokstugan* med undertiteln Studiecirkelnas tidskrift. Där recense- rades såväl skönlitteratur som filosofiska arbeten och andra vetenskapliga verk till hjälp i studiecirkelnas litteraturval. Den lades ner 1936 och efterträddes av *Folklig Kultur*, utgiven av Samverkande Bildningsförbunden.¹⁷

Bilaga 2: Carl Cederblad

Personlig bakgrund

Född	1886
1913–1919	Läroverkslärare i Umeå
1916–1920	Ledamot av drätselkammaren i Umeå
1916–1920	Föreståndare för Västerbottens föreläsningsförbund
1916–1920	Ordförande i Folkbildningsföreningen Minerva i Umeå
1918–1920	Ordförande i styrelsen för Lapplands folkhögskola
1919–1951	Läroverkslärare i Uppsala
1921–1928	Föreståndare för Upplands Folkhögskolekursförening
1923–1948	Föreståndare för Uppsala arbetarinstitut
1928–1948	Redaktör för Verdandis småskrifter
1931–1932	Ledamot av styrelsen i Föreläsningsförbundens Riksorganisation
1932–1954	Föreståndare för Institutet för folkbildningsforskning
1948	Hedersdoktor vid Uppsala universitet
1948–1954	Studierektor för Liberala studieförbundet
Död	1954

Carl Cederblads bakgrund var en annan än Oscar Olssons. Han var prästson och kom således från en miljö, där studier utöver folkskola var något naturligt. Att skomakarsonen Oscar Olsson blev akademiker var närmast sensationellt. Att prästsonen Carl Cederblad blev det förefaller självklart. Man finner formuleringar och direkta citat som visar, att även Carl Cederblad tagit intryck av Hans Larsson, "den vise bonden", som författaren Anders Österling kallat filosofiprofessorn i Lund. Denne inbjöds i början av 1930-talet att ingå i Institutet för folkbildningsforskning, som var Carl Cederblads skapelse.

Även Carl Cederblad stod mitt uppe i verksamheten till sin död. Han dog hastigt under en föredragsturné 1954.¹⁸

Publicistisk verksamhet

Böcker

Som skribent och författare ägnade Carl Cederblad stort intresse åt bildningens väsen. Det 30-sidiga häftet *Vårt folk och bildningen*, som utkom på Albert Bonniers Förlag 1921, endast tre år efter första världskrigets slut, bär på olika sätt spår av tidens tänkande. Cederblad presenterar här den första versionen av sin bildningsdefinition. I *Bildningens väg - Idéerna och livet*, som kom 1932 på J.A. Lindblads Förlag, ville han ta upp bildningens, självbildarens, folkbildningens, folkbildarens principiella problem till diskussion. *Det levande ordet* är titeln på en bok om konsten att tala från 1933. Skriften *Människomassor och massmänniskor* utkom 1934 i Verdandis skriftserie. I början av andra världskriget höll han en radioföreläsning om *Folk-rörelserna - den inre frontens kraftkälla* med maning till nationell samling under krigsåren. Denna föreläsning gavs ut som en skrift av Folket i Bilds förlag 1941.

Kamratskap, Carl Cederblads sista bok, som publicerades på Kooperativa förbundets bokförlag 1951, har undertiteln "En bok om social uppfostran". Man kan läsa den som en sammanfattning av hans egen forskningsverksamhet med en mängd referenser till internationell forskning. Författaren karakteriserade själv denna bok på cirka 400 sidor som en populär skrift i socialpsykologi.¹⁹

Artiklar och redaktörskap

Carl Cederblad medverkade med artiklar i folkbildningsfrågor bland annat i tidskriften *Studiekamraten*. "Det gråa livet" var temat för två artiklar 1932 under rubrikerna "En blick på den svenska statarklassens villkor" och "Statarklassens levnadsförhållanden och livskänslan." Artikeln "Intensifiering av folkbildningsarbetet" i *Studiekamraten* 1934 innehåller målande uttryck för oro över världshändelserna. En betydande del av sitt praktiska bildningsarbete utförde Carl Cederblad genom framträdanden i föreläsningsföreningarnas regi. Detta avspeglar sig i flera debattartiklar om föreläsningsverksamheten och dess villkor, främst i *Tidskrift för Föreläsningsverksamheten* men också i *Dagens Nyheter*.

Flera artiklar behandlade folkbildningens ursprung och synen på universitetsutvidgning. Detta låg minst sagt nära till hands, eftersom Cederblad under tjugo år fram till 1948 var redaktör för studentföreningen Verdandis småskrifter. Han ingick också i redaktionskommittén för en minneskrift till femtioårsdagen av Verdandis bildande 1882. I sin 30-sidiga artikel "Liberalismen, Verdandi och folkbildningsarbetet" klargjorde han sin liberala folkbildningsideologi.²⁰

Forskningsrapporter

Carl Cederblads forskningsverksamhet avsatte ett antal rapporter, skrivna av honom själv och hans medhjälpare. Emilia Fogelklou-Norlind redogjorde i boken *Vad man tror och tänker inom svenska folkrörelser* 1934 för resultaten från den omfattande undersökningen "Ljus och skuggor över svenska bygder". Eva Wennerström-Hartmann var medförfattare till *Beväringssvenska*, som innehåller resultaten från en undersökning av värnpliktiga 20-åringars språkkunskaper och publicerades 1940. Samma undersökningsmaterial utnyttjades året därpå i *Beväringssstävningen*, där rättskrivningsförmågan belystes. Carl Cederblad stod själv som författare.²¹

Noter

1. Överenskommelse att inställa partipolitiska strider vid krislägen.
2. Lars Arvidson, *Folkbildning och självuppfostran*, s. 16 ff., 238; *Vett och vetande, hut och hållning*, s. 268. Se även *Folkbildning i rörelse*, s. 10, 50 ff., 116 ff., 198; Citatet hämtat från *Dagens Nyheter* 7 januari, 2001.
3. Lars Arvidson, *Vett och vetande, hut och hållning*, s. 270–275. Citaten från Jonas Frykman och Orvar Löfgren, "På väg – bilder av kultur och klass" i Jonas Frykman och Orvar Löfgren (red.), *Modärna tider*, s. 36 f. och Alva och Gunnar Myrdal, *Kris i befolkningsfrågan*, s. 67.
4. Lars Arvidson, *Folkbildning och självuppfostran*, s. 18 f., 51–63, 68–74.
5. Lars Arvidson, *Vett och vetande, hut och hållning*, s. 269; *Folkbildning och självuppfostran*, s. 234–238.
6. Lars Arvidson, *Vett och vetande, hut och hållning*, s. 269 f. Citaten från *Majhälsning* nr 27. Carl Cederblads arkiv 16. Biografiskt och *Vårt folk och bildningen*, 1921, s. 27.
7. Lars Arvidson, *Folkbildning och självuppfostran*, s. 238–244. Citaten från Saul Alinsky, "From Citizen Apathy to Participation" i Rolland G. Paulston, *Other Dreams Other Schools: Folk Colleges in Social and Ethnic Movements*; Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren*, s. 56 ff. och *Bokstugan* 1929, s. 194 ff.
8. Lars Arvidson, *Vett och vetande, hut och hållning*, s. 20–26, 281–284. Citaten från *Folkbildningskonferensen i Stockholm 1920*. Berättelse över förhandlingarna. Stockholm: Tryckeri A.B. Thule, 1921, *Bokstugan* 1920, s. 160 ff. och *Tidskrift för föreläsningsverksamheten* 1947, s. 78 f.
9. Lars Arvidson, *Folkbildning och självuppfostran*, s. 244–255, 273–281. Citatet från Oscar Olssons motion till IOGT:s storlogemöte 1902, bilaga 1 i *Folkbildning och självuppfostran*; Oscar Olsson, *Folkbildning och självuppfostran*, 1921, s. 46.
10. Lars Arvidson, *Vett och vetande, hut och hållning*, s. 70 ff., 84–91, 275–278; *Bildningens väg*, s. 55 ff.
11. Lars Arvidson, *Folkbildning och självuppfostran*, s. 144 ff., 244–248; *Vett och vetande, hut och hållning*, s. 92–99, 110 f., 279 f.
12. Lars Arvidson, *Vett och vetande, hut och hållning*, s. 276, 279 f.; Ove Korsgaard, *The Struggle for Enlightenment. Danish Adult Education during 500 years* och Gunnar Alsmark, "Ljus över bygden" i Jonas Frykman och Orvar Löfgren (red.), *Modärna tider*, s. 294–352.

13. Lars Arvidson, *Folkbildning och självuppfostran*, s. 50 f., 255 ff.; *Vett och vetande, hut och hållning*, s. 276, 284–289. Se även *Rett kurs uten statlig styring*, s. 6–11; Citaten från *Vårt folk och bildningen*, s. 18 och *Studiekamraten* 1958, s. 54.
14. Lars Arvidson, *Folkbildning och självuppfostran*, s. 33–36, 176–180; *Vett och vetande, hut och hållning*, s. 165 ff., 211–230; Citatet från *Nordisk tidskrift* 1932, s. 17.
15. Lars Arvidson, *Folkbildning och självuppfostran*, s. 14 f., 117, 180, 212; *Vett och vetande, hut och hållning*, s. 11–16, 129–163, 280–284.
16. Lars Arvidson, *Folkbildning och självuppfostran*, s. 23–36, 169–229.
17. *Ibid.*, s. 76–165.
18. Lars Arvidson, *Vett och vetande, hut och hållning*, s. 11 ff.
19. *Ibid.*, s. 70–128, 231–267.
20. *Ibid.*, s. 20–69.
21. *Ibid.*, s. 168–207.

Litteratur

- Alsmark, Gunnar, "Ljus över bygden" i Frykman, Jonas och Löfgren, Orvar (red.), *Modärna tider*. Malmö: Liber förlag, 1985.
- Ambjörnsson, Ronny, *Den skötsamme arbetaren*. Stockholm: Carlssons, 1988.
- Arvidson, Lars, *Folkbildning i rörelse*. Pedagogisk syn i folkbildning inom svensk arbetarrörelse och frikyrkorörelse under 1900-talet. En jämförelse. Malmö: Liber Utbildningsförlaget, 1985.
- Arvidson, Lars, *Folkbildning och självuppföstran*. En analys av Oscar Olssons idéutveckling och bildningssyn. Stockholm: Tidens förlag, 1991. (Finns även som talbok.)
- Arvidson, Lars, *Rett kurs uten statlig styring*. Folkeuniversitetet 1948-1988. Oslo: Folkeuniversitetet, 1998. (Finns på Internet: <http://www.fu.no/jubboken.htm>)
- Arvidson, Lars, *Vett och vetande, hut och hållning*. Carl Cederblads bildningssyn, bildningsarbete och forskning. Stockholm: Carlsson Bokförlag, 2002.
- Frykman, Jonas och Löfgren, Orvar (red.), *Modärna tider*. Malmö: Liber förlag, 1985.
- Korsgaard, Ove, *The Struggle for Enlightenment*. Danish Adult Education during 500 years. København: Danish AWE, 1998.
- Myrdal, Alva och Gunnar, *Kris i befolkningsfrågan*. Omtryck av andra upplagan 1934. Nora: Bokförlaget Doxa, 1997.
- Nationalencyklopedin*.
- Paulston, Roland G., *Other Dreams Other Schools: Folk Colleges in Social and Ethnic Movements*. Pittsburgh: University Center for International Studies, 1980.